

ТҮРҮН АЛЬМАНАХ

манд байр үүдэв

Октябрин 40-ч бөнд нерэд-гдсн, шин гарсн хальмг урн үгин альманах—букл Хальмг таньгчнн элдү ик байр.

Урднь бэйсн „Улан туг“ гнд журнал гардган уурал олджил бнйгрснй хббн, шин гарчах альманах „Теегин герл“—ахиннь делсгдж йовсн тугиг улм деегшнй бргдж, бат алхцтаггар уралан йовдж, хальмг урн янзта, ик чинртй литературиг улм-улмар бргджүлэд, ббдлүлэд йовхнь лавта.

Хальмг шин литератур бүрдсн, токтснхсн авн социализмин тосхлтд гүджрмг кевәр орлддж, босдж йовх социализмин нернлй хамдан бсдж йовла. Гражданск дйәнлй Хальмг мбртй цергчнрин дуулдг „Тавн уулин белд“ „Аштаб полк“ гндг дуд цагьачудла буугьин хундгар шүрүтйгәр цоклддж йовла.

Советин йосн хортан дарад, улм батрад, делгрдж йовх цагт, гучдгч джилмүдин эклцйр, „Улан сар“ гндг наадн болн нань чигн произведенсь хальмгин уул цагин, тахшад

бйән харнъгьула ноолддж, таньгчиг Ленинй сургьулин геганд лавтаггар багтадж йовх цагт, ик дбнъгнй күргснн.

Калян Санджин шүлгүд „платин шүрүн келйр садвин ханяд-бөр арчдж цеврдж“ йовснн.

Эрджәнй Константина „Дууч шар хббч“—баячуд ягьдж харчудин цус шимдг, амд күүнй шүүсәр ягьдж таргьлдг бйәннй илйр үзүлсн, баячудин улмйгьас ямр кевәр мблтрдж, шин джиргьлүр зүткхнй угагьнрт цййлгьснн.

Дендән Айснн, Сян-Белгинй, Манджин Нимгрин, Лееджнй Цернй, нань чигн бичйчнрин произведенсь, шин бйәдлин тосхачнр болдж орлджана.

Дбчдгч джил алднд дорас бсдж йовх бичйчнрйс хальмг урн үгд чидлән, медрлән арвлл уга бгч йовснй Джидлән Пюррй, Дорджин Баснй, Эрдннн Муутл, Ванькин Намру, Кбктән Элдй, нань чигн улс.

Ода гарсн шин альманах авад хйлхлй, үүнд мана бичйчнрин гурвн үй орлддж. Эндән келхлй, негдгч үйнь—сахлнднь буурл орсн, үснднь цагьан орсн, хальмг үгин урчуд—Калян Сандж, Сян-Белгин Хаср, Дендән, Айс, Эрджәнй Константин, бнйгрснйс—Лееджнй Церн.

Дундин үйин бичйчнр цббкн. Тернь бас орта: дйәннй галвас менд ирснй элвг биш. Эднй: Дорджин Баснй, Джимбин Бембй, Кбктән Элдй, Нармин Морхадж, Кбглтин Дава.

Гурвдгч үйднй орджахнй—эклйчнр. Эклйчнр, дорас бсдж йовх бичйчнр тооггарн элвг. Эн—ик байрин кбрнъг: олд эклйчнр дундас олд-зүсн жанрта бичйчнр: шүлгчнр, драматург, прозакмүд гарх збвтй. Эднй нерднй: Балакан Алексей, Байдин Санджара, Саньгьджин Босй.

Шин альманах, хальмг литературин деер келгдсн хуучн сән авьясан гееснн уга, улм батлдж. Цуг шин бичгдсн келврмүд, шүлгүд болн очерк манд бдр болгьн харгьджах тбрмүдлй нишнъгьү кевәр ирлддж, тер тбрмүдиг КПСС-н XX-ч хургин зааврмүд күйцйлгьнд гүлжрмгйр орлцх ашта произведенсь болдж гндж келх кергтй.

Эн тусднй „Кермйшин зүү-

дн“ (Байдин С.), „Худг“ (Бадмин Д.), „Мана менд“, „Теегин зүркн“ (Байдин С.), „Мендвч, тбрснн газрм“ (Балакан А.)—гндг произведенсь тосхлтд чидлән бгч орлцхд дуудвр болгч чинртәнн ил.

Үлгүрлхд, Бадмин Дулахна бичсн „Худг“ гндг келврт, хйрүлсн хббгьән йосн эзнй нүдйр хйлэдг, чидлән арвлдго, күйцйх кергас хооран цухрдго ах хббчин бнйг-дүрсиг мел зург мет тодрхаггар үзүлдж. Үс, тос, мах элвджүлгьйр США-г ббрхн джилмүдин эргд күйхнн туск Коммунистическ партин заавриг арднй ордж, шундж күйцйдйах ах хббч Дордж, наснй кбгшн болвчн бийнн шин күйн. Шин хйлцтй, селәнй элд-ахуд кблдйах шин күйн „Кермйшин зүүднд“ бас үзүлгдсн бйәннй. Эн тускар альманахд эс орсн, Балакан Алексейин „Элстас ууджмд“ гндг очерк бас гарла. Мана литературт йоста эзн, шин күйн эклйд үзүлгддж йовна гндж келх кергтй. Цааранднй күлйгддйахнй—тодрха сән портрет, ил олд тодлгдх букл образ. Эн тускарнй повесть күлйгддйәннй. Кен эн күйндаца үүрнй?—бйәгьй бйәтл үзгдх, болв, эн шин образ, үлгүрлйд келхд, үүд цокад, би эн бйә-

нйв, гисн зйәнъгнй бгчйәннй.

Дорас бсдж йовх бичйчнрин (поэтирин) шүлгүд шиндйлхлй, мана хйлйц им.

Байдин Санджара сарул дуутаггар дуулджана, бичсн шүлгүдтнй сенр айс бйәхнй соньсгднн.

Аль газрин аггар Иим сенр унртйв?

Альк худгин усн

Иим амтйхн амттав?—гисн куплетд социалистическ Тбрскидән бахтсн үрнй зүркнй дун соньсгднн. Эн ханлт талдан масштабар, тбрсн, энйкр балгьсн Элстиннй тускар нигдж келгднй:

Уургарн, Элст, асрлач,

Уралан ишкдг дасхлач.

Экас, уургарн асрсн ээджас даву юмн уга. Болв, йлд чинртәнн бйәннй: эн бас Тбрснн, түүнй нег энйкр захнй—Элст.

Байдин Санджаран шүлгүдт дуту-дунднй бйәннй, болвчнн тиим унтй, ончта олврмүд кара биш. Дотрк чинр биш, мел газак янзиннй авад хйлхлй, эн олврмүдин чинрнй—даршлгь (рифма) асрлач, дасхлач, унртйв, амттав?

Эн поэзин ончта кбрнъгнй тйвлго, улм бргджүлэд, бйәджулад йовхла, Санджара нань чигн чинртй шүлгүд бичх збвтй.

Талдан нег бсдж йовх ли-
рик — шүлгчнь — Балакан Алек-
сей. Алексей хуучн сургъм-
джин Улгурар, ахрар бичнй.
Эн бийднь ик зокаста, бвйрц
янз. Эн йирчик: олд-угин цднь
сйн, цдн угин товчтань сйн.
Алексейин шүлгүдиг эвлгч об-
размуднь — алдр Ленин, Төрсн
Төрсн газр. Эн тустан Алексей
Санджарала төрл. Эднй айснь
чиги зярм-зярмрн иджл.

„Мендвч, төрсн газрм“ гидг
шүлгтән Алексей:

Мандлсн нарм, мендвч!
Мендвч бргн теегм!

Мелмлзсн Иджам, мендвч!
Мендвч, энъкр газрм! — гисн

бахта кевәр төрсн газранзур-
джана. Эн шүлгүдг төрсн газ-
ран элдү гидгәр сансн, теврэд
үсмс чиньгәгьяр байрта ирдж
новх урнй дун соньсгдна.

„Ленин“ гидг шүлгд днилсн
социализмн байрта цгин
иргьлин тускар келчкәд,
Хойр Ленинд ханлт бргхләрн,
ингдж келджйнй:

Герәрн дүүрнь
хүвгә суунав —
Ленин бглә!

Нань үг керг уга, уунас
ахрар келдж бас болшго.
Йирчик! „Хувдән“ дзалгьад
суудг цаг биш, күч-көлсн —
хувин булг. Эн шүлгд „хув“
гисн үг шин чинртә. Тегәд
чиги тер хув герәр дүүрнь

болджана. Эн хувин булгин
экил Ленин бәәдә, — минь ним
олар келгдх үгиг зургьан
үгәр, гурвн сгихәр келсн бй-
нй. Йир сән! Шүлгчин эн
хаалгьнь зам улан болгха —
гидж йбрәхмн.

Алексейин бичснд эдү мет,
наатк шүлгүдәсн йилгьрсн
тоотнь бас элвг. Улгурлхд
ним:

Халун дйәнй зальд
Хальмг Герой төрв („Дне-
пр голин кбвәд“)
Нйәхлсн, гольшг йовдлга,
Нерән гуташго бнъгтә
(Темән).

Болв, эн хойр поэтин бичс-
нд дутунь чиги хара биш
бйәнә. Зярмдән эн адгьсна
үүл, зярмдән белн шгамп
олзлгьн. Шгампас икәр саг-
лх кергтә. Олд күн йовад
бйәсн хаалгьяр йовхд амр,
зуг эврән гаргьсн хаалгь он-
чта болдг. Поэтин янз кенд
болв чиги эврәннь хаалгьяр
йовхла олгдна.

„Сайхн асхн“ гидг Бала-
каевин шүлгг, кезәнй тань-
дг „санагьим дахдж гань-
хна“ гидг сгих харгьна. Эн
„Сартгаснь гарсн салькнь
санагьим дахдж ганьхна“
гидг мана бвкрийн дуулдж
йовсн дун. Балакаевин шүлгг
болхла сартгин салькна тус-
кар биш, сүүвдлсн энъкр

иньгин тускар келдджйнй.
Эн хооридан харгьшго, хойр
зүсн образ. Ода цгин куу-
киг, ягьдз энъкрлдг болвчн,
серун, джбдлн салькна дунь-
цүлсәр юмн болдж бгшго.

„Хойр иньгин хув“ гисн
шүлгг ингдж бйәнә:
Сандж хббч дуулна,
Сайхн дун джиснй,
Седклин дур буульна,
Салькна ардас ниснй(?)
Бас адгьмин уршг. „Са-
ндж... седклин дур буульна“.
Тернь чик. Зуг эн хббч ягьад
салькна ардас, хббгьин хай-
чкад, нисджәкм? Адгьхм
биш.

Байдин Санджаран „Зүркнй
заль“ гидг шүлгг:

Кеничнь чмагьан медтго
Кесг цагган дурллав —
гисн олмгьа сән сгихсин
ббрън, түүкәнй“ бас харгьна:
Ганц йовад тачалав,
Газрган күрхнь болх.
Амрг-джиргьлин иньгм
Алдго тенд харгьх.
Чикәр болхла,

Газрган күрхнь гигьд
Ганц йовад тачалав.

Эн ингдж стихмудин орм
сольдгнь — рифмин (даршл-
гьин) төлй гаргьджах эндү:
„болх — харгьх“ гисиг мбр
(строка) гатцас харгьулхар
автор седж. Болвчн, „болх —
харгьх“ гисн хойр үг әдләр

соньсгдх, эн кергтә сән
даршлгь биш. „Болх“ гиснд
„голх“, „булх“, „солх“, гидж
рифмдц болхм, „харгьх“
гидж болшго.

Рифмд ядхдан сүл (чилг-
чин) хойр үзг (ә), гурвн-дбр-
вн үзг (ә) харгьдз ирхлә
тегәд чик. Эс гихлә эн рифм
(даршлгь) биш. „Болх“ — „хар-
гьх“ гисн хойр даршлгьд
негхн „х“ харгьна, тегәд эн
кучн уга рифм.

Эн тускар үлгүрлхд, Сян —
Белгинә „Ондр нарн“ гисн
шүлгг ингдж бйәнә:

Ондр нарн, бос!
Онр тег тос!

Эн бат, кучтә, ягьад бйәв-
чә эвдршго, умшсн куунд
амрар тодлгдг даршлгь. Эс-
гихлә „Ончн ббкд“: .....бууль-
лав; .....уульлав.

Эн даршлгьст зургьан иджл
ә харгьна.

Дорджин Басньгин, Босхад“
„орлавдн“ — „хайлавдн“ „үүр-
лләв“ — „дурллав“, „хәләсв“ —
„күцәсв“, нань чиги сән ри-
фмс бйәнә. Тер мет, эклцин,
манз уул хальмг даршлгь бас
бат болх збвтә. Улгурнь:

Ширтә будн гатцас
Шин джиргьл үзләлч!..
Цагьан бвсн ургьдг
Царньгуд ода хуврв. (Д.Б.)
Газетин сгатьяд, альмана-
хд өрсн шүлгүд, пәэмс цуг-

тнь оньгьдз, ончтагьинь
йилгьдз болшго.

Статья төгсәхин бми, Дор-
джин Басньгин „Босха, хәй-
мнь, Босха“ гидг поэм авго-
рин чинртә днилвргидж тем-
дглх кергтә. Мергн хурц ке-
ләр, олд медгдм тодрхагьяр,
кевлун-сән янзтагьяр бичгд-
сн, давсн цагин уннә туск
поэм гидж келхмн. Эн поэ-
мин тускар ик шалгьлгьна
статья гәрх збвтә. Тним ста-
тия ах классин сургьулчирт,
багшнрт болн студентирт ик
кергтә болх збвтә.

Уунас зуг ганцхн үлгүр
авад хәләй:

Саалин укромудиг алад
Саван тедн дуурглә.

Оршәнньгьу уга хортна тус-
кар, галзурсн цагьачудин
тускар, уунас давугьяр келдж
болшго! Делнйгьнй! сарсалдсн
укромудиг алад-алад уньгьасн
хортн — эн кучтә тодрха об-
раз.

Мана „Теегин герл“ залнь
улм-улмар икдәд, урн, нарн,
хурц угин күлг болад, джи-
ләс джилур чинрвь бсдж, чи-
длнь икддж йовх болгха —
гидж мана умшачир цугьяр
йбрәджәхиг ашднь зарлджа-
навдн.

КИЧГА Тблә.
Черкесск балгьсн.